

Т. Файзиев

ЗЕБУННИСО

Ўзбекистон ССЖ Фанлар академиясининг
мухбир аъзоси Б. А. АҲМЕДОВ

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН ССЖ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
«ФАН» НАШРИЕТИ
1991

Халқимиз Зебуннисони Шарқнинг булбули деб атаб келган. Зотан, у гўзаллик ҳақида, латофат ва зарофат ҳақида, вафо ва садоқат ҳақида булбулдек тўлиб-тошиб, юракдан куйлаган шоира эди.

Рисолада XVII асрда бобурийлар хонадоннда туғилиб вояга етган Зебуннисонинг ҳаёти ва фаолияти, маданий меросига оид маълумотлар бизгача етиб келган форс тилидаги «Мунтахаб ат-таворих», «Миротул-олам», «Олами ислом», «Шаъми анжуман» каби қўлёзмалардан келтирилган парчалар орқали баён этилади.

Рисола кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган.

Тақризчилар:

Тарих фанлари номзодлари Р. ҒОФУРОВА, А. ХҲЖАЕВ

4603020102—485 293—91 ©Ўзбекистон ССЖ ФА
Ф М 355 (04)—91 «Фан» нашриёти, 1991 й.

ISBN 5—648—00940—2

КИРИШ

*Менинг эрим ҳам китоб, бахтим ҳам китоб,
ҳатто жаннатим ҳам китобдир.*

Зебуннисо.

Инсоният тарихига назар ташлар эканмиз, кишилик жамияти вояга етиб, илму фанга ружу қилгандан буён ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар билан бир қаторда буюк жасорат соҳибаларининг номлари ҳам тараннум этиб келинади.

Тарихдан маълумки, хотин-қизлар орасида моҳир ҳукмдорлар, оқила маслаҳатдонлар, етук донишмандлар, забардаст олималар, суҳандон шоиралар ва зукко санъатшунослар етишиб чиққан. Масалан, массагетлар ҳукмдори Тўмарис, қадимий Пальмиранинг ҳукмдори Зиновия, испан қироличаси Изабелла, арман маликаси Тамаралар ўз даврининг етук сиёсатдон ҳукмдорлари бўлганлар.

Гарчи бундай ҳукмдор, олима, шоира ва донишманд аёлларни Фарбда кам учратилса-да, аксинча Шарқ мамлакатларида кўплаб учратиш мумкин. Мисол учун теурийлар сулоласига мансуб бўлган хотин-қизлардан, буюк соҳибқирон амир Темурнинг рафиқаси Сарой Мулк хоним (Бибихоним), Ҳиротда Шоҳруҳ Мирзонинг рафиқаси Гавҳаршод бегим, Юнусхоннинг хотини, Заҳриддин Муҳаммад Бобур Мирзонинг бувиси — Эсон Давлат бегим, Бадахшон ҳукмдори Сулаймон Мирзонинг хотини Ҳарам бегим, Жаҳонгиршоҳнинг суюкли хотини Нуржаҳон бегим (Меҳринисо), Шоҳ Жаҳоннинг суюкли хотини Мумтоз Маҳал (Аржуманд бону) ва қизи Жаҳон Оро бегим ва Аврангзеб Оламгирнинг қизи Зебуннисо бегимлар шулар жумласидандир.

Биз қуйида Шарқ ғазалиётининг маликаси бўлмиш Зебуннисо бегимнинг ҳаёт йўли ва ижодини таҳлил қилар эканмиз, аввало шуни айтиш лозимки, бу етук олима, хассос шоиранинг ҳаёт тарзи ва ижодий йўлини ўз ичига олган муфассал бир илмий ёки бадиий асар ҳозиргача топилганича йўқ.

Ҳозир бизга маълум бўлган қўлёзма ва босма асарларда мавжуд бўлган маълумотлар эса Зебуннисо бегимнинг ҳаёти ва ижодини тўлақонли равишда ифодалаб бера олмайди. Бинобарин, Зебуннисо бегимнинг

таржимаи ҳоли ва ижодига тегишли маълумотлар майда-майда лавҳалар, фардлар ва рубойлардан иборат бўлиб, тарқоқ ҳолдадир. Чунончи: «Тазкират ус-салотин» (Султонлар тазкираси), «Тазкират ул-хавотун» (Хотинлар тазкираси), «Мифтоҳ ут-таворих» (Тарихлар калити), «Мирот ул-олам» (Олам кўзгуси), «Шаъми анжуман» (Йиғилишлар шами), «Наштари ишқ» (Ишқ наштари), «Субҳи гулшан» (Гулшан тонгги), «Олами Ислом» (Ислом олами), Ҳакимхон тўранинг «Мунтахаб ут-таворих» (Сайлаиша тарихлар), тазкиранавис Барелининг «Тазкирати шоироти урду», Ризоиддин ибн Фаҳриддиннинг «Машҳур хотинлар», Фозил Муҳаммад Аббоснинг «Машоҳир ун-нисвон» (Машҳур хотинлар) ҳамда «Оташкада» номли асарлар шулар жумласидандир. Бундан ташқари «Ер юзи», «Шўро», «Маориф ва ўқитуғувчи», Эронда нашр қилинган «Хунар ва мардум» (Хунар ва одамлар), Афғонистонда чоп этилган «Кобул» ойномаларида ҳамда айрим «баёз»ларда Зебуннисо бегимнинг таржимаи ҳоли ва ижодига дахлдор лавҳалар ва рубойларни учратиш мумкин.

Октябрь инқилобидан сўнгги йилларда маърифатпарвар шоира ҳақида бир неча мақолалар ёзилиб, нашр қилинди. 30-йилларнинг охирида тожикистонлик атоқли ёзувчи Жалол Икромий Зебуннисонинг ҳаёти ва ижоди ҳақида мақола ёзиб «Намунаҳойи адабиёти тожик» тўпламига киритди. Шунингдек 1940 йилда Ж. Сухайли томонидан Зебуннисо бегимга нисбат берилган газал ва рубойларни «Мажмуаи шеърҳо»да эълон қилди. Айни шу йилларда шу соҳада қалам тебратганлар орасида машҳур адабиётшунос адиб марҳум Тўхтасин Жалолов ҳам бор эди. Гарчи мазкур адиблар ўз мақола ва тўпламларида Зебуннисо бегимни «Махфий» тахаллусли шоира деб чалкашликка йўл қўйган бўлсаларда, ҳар ҳолда уларнинг қилган хизмати ўша давр адабий муҳитида катта жасорат ва фидоийлик эди.

Ниҳоят, 50-йилларнинг охирида Тўхтасин Жалолов ўзининг «Ўзбек шоиралари» номли китобида Зебуннисо бегимнинг ҳаёти ва ижодига тааллуқли маълумотларни илмий тарзда ўрганиб, унинг тахаллуси «Махфий» эмаслигини аниқлаб берди. Кейинчалик, 80-йиллар бошида эса олима М. Қодирова Зебуннисо бегимнинг ҳаёти ва ижодига доир рисоласини чоп эттирди.

Биз ҳам ўзимизнинг мазкур рисоламизда Зебуннисо бегимнинг ҳаёти ва ижодига дахлдор айрим янги маълумотлар билан ҳурматли ўқувчиларни таништириш ниятидамиз.

ЗЕБУННИСОНИНГ ҲАЁТ ИУЛИ

Зебуннисо бегим Заҳириддин Муҳаммад Бобур подшоҳнинг панневараси Абу Зафар Муҳиддин Муҳаммад Аврангзеб (тахтбезаги) Олмгирнинг қизидир¹. Унинг онаси Дилрасбону Шоҳнавозхоннинг қизи бўлиб, Бобурнинг Гулбадан бегим исмли қизига бориб туташади. Зебуннисо бегим (1048 ҳижрий йил шаввал ойи) 1639 йил милодий, февраль ойида Деҳлида туғилган.

Унинг отаси Аврангзеб (1618—1707) ёшлигиданоқ диндорлиги билан ном чиқаришга ҳаракат қилади. У риёкорлик билан «умримни ибодатда ўтказмоқ учун Маккага бориб, бу дунё ишларидан қўл ювман», — деб юрар ва оддий халққа ўзини авлиё қилиб кўрсатарди. У отаси Шоҳ Жаҳон (шаҳзода Ҳуррам) қўл остидаги Декан вилоятининг ҳокими эди. У ўз отаси Шоҳ Жаҳонга қарши бир неча марта исёнлар қилади. Ниҳоят, 1657 йилда отаси Шоҳ Жаҳоннинг касаллигидан фойдаланиб, катта акаси Доро Шукуҳни ҳокимиятдан азл қилмоқ учун кичик акаси Шоҳмуҳъо ва укаси Мурод Бахшлар билан иттифоқ тузади. 1658 йилда акаси Доро Шукуҳни асирга олгач, отаси Шоҳ Жаҳонни ҳам тахтдан тушириб, қасрда маҳбусликда сақлайди. Кўп ўтмай укаси Мурод Бахшни ҳам ушлаб зиндонга ташлайди ва ўша ерда бўғиб ўлдиртиради. Кичик акаси Шоҳшужоъ эса дарбадарликда қочиб, Бирма тупроғига ўтиб, ўша ерда бутун оила аъзолари билан бирга қароқчилар қўлида ўлиб кетади. Катта акаси Доро Шукуҳни зиндондан олиб чиқиб, динсизликда айблаб, шаҳар майдонида бошини кестиради. Уша куниёқ Доро Шукуҳнинг кесилган бошини лаганга солиб маҳбусликда ётган касал отаси Шоҳ Жаҳон олдига киритади. Шоҳ Жаҳон эса маҳбусликда саккиз йил йиғлаб-йиғлаб кўзи кўр бўлиб, оламдан ўтади.

¹ «Наштари ишқ», саҳ. 389.

Аврангзеб қуръонни ёд билар, талайгина шеърларни ёддан ўқир, ўзи ҳам шеър ёзарди. Аммо қаттиққўл, бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, қон тўкишни оддий бир зарурат деб билувчи тошбағир киши эди. У қирқ тўққиз йил ҳукмронлик қилади. 1707 йилда 89 ёшида Аҳмадобод шаҳрида вафот этади. Аврангзеб ўзининг кўп йиллик ҳукмронлик даврида ота-боболари каби меъморлик, адабиёт ва санъатнинг ривожини учун қайғурмади. Аврангзеб Акбаршоҳнинг динлар тенглигини сиёсатига амал қилмади ва ислом динидан ҳамда сунна мазҳабидан бошқасини тан олмади. У ҳинд халқининг бошига кўп кулфатлар солди.

Аврангзеб мусулмон бўлмаган халқларга солинадиган «жузъи жон» солигини қайтадан жорий қилди. Ҳинд халқининг ибодатхоналаридаги олтин ва кумуш жиҳозларни хазина (байтулмол) фойдасига тортиб олиб, ибодатхона биноларини эса масжидга айлантирди.

Аврангзеб қаттиққўллик билан бўлса-да, кўпгина ҳинд рожаларини бўйсундира олмади, мамлакат жанубидаги воқеаларга фаол раҳбарлик қила олмади. Голландия, Португалия, Англия компанияларининг жиноят-корона ишларига қаршилик кўрсата олмади. Англиянинг маккорона сиёсатига дош бери олмади. Мамлакат шимолидаги империя тақдирини ҳал қилувчи савдо йўли учун курашда ғалабага эриша олмади. Бундай заиф сиёсат натижасида мамлакатдаги ички феодал урушлар авжига чиқди, империянинг ҳалокатига йўл очилди.

«Тазкират ул-хавотун»да айтилишича, Аврангзебнинг беш ўғли ва беш қизи бўлган. Ўғилларининг номи — Муҳаммад Султон, Муаззам Шоҳ (кейинчалик Баҳодир Шоҳ), Аъзам Шоҳ, Муҳаммад Акбар ва Ком Бахш. Қизлари — Бадриннисо бегим, Зебуннисо бегим, Зийнатнисо бегим, Зубдатнисо бегим ва Меҳринисо бегимлардир².

Зебуннисо бегим ўз замонасининг фозила аёлларидан Ҳафиза Марям Бону қўлида савод чиқарган. Аврангзеб Зебуннисонинг шоирлик истеъдодини пайқаб, унга ўз даврининг етук олимларидан Мулло Муҳаммад Ашраф Исфаҳоний ва Мулло Жевонни муаллим қилиб тайинлайди³. Зебуннисо бегим забардаст шоира, етук олима, уста танбур чертувчи созанда ва моҳир хаттот бўлиб етишади. Араб-форс тилларининг сарфу наҳв (морфология ва синтаксис)ини, фикҳ (қонуншунослик),

² «Мирот ул-олам», саҳ, 455.

³ «Кобул» журнали, 10-сон, саҳ. 54 (976).

Зебуннисо бегим (XVII асрда ҳинд рассоми
Муҳаммад Ҳусайн чизган).

мантиқ, фалсафа, тарих фанларини пухта ўзлаштиради. У настаълиқ, насх ва шикаста хатларини зўр маҳорат билан битган⁴. Шу боис, қуръонни бир неча маротаба ҳуснихатда кўчирган ва ёддан қироат⁵ билан ўқиган. Зебуннисо бегим араб-форс тилларининг сарфу-наҳвини мукаммал эгаллаб, ана шу тилларда ижод қилди.

Зебуннисо бегим ҳимматли бўлиб, олимларга, шоирларга ва санъат аҳлларига ғамхўрлик ҳамда ҳомийлик кўрсатиб⁶, уларга маош тўлаб турган. Хуллас, илм ва санъатнинг ривожига муҳим ҳисса қўшган эди. Фикри-мизни «Оламин Ислом» тазкирасидаги «Зебуннисо бегим отаси ҳукмдорлик билан қозонолмаган шуҳратни илм ва одоб билан қозонган» жумлалари тасдиқлайди.

Зебуннисо бегимнинг ҳам бир неча шогирдпешалари бўлиб, уларни илм-маърифат, одоб ва ғазалиёт бобида тарбиялаб, камолотга етказган. Шарқнинг машҳур шоири Мирзо Абдуқодир Бедил қизини Зебуннисо бегим тарбиясига топширган. Натижада у шоирлик даражасигача етишган. «Мунтахаб ат-таворих» ва бошқа асарларда қуйидаги байт Мирзо Бедилнинг қизига нисбат берилган.

Ерам маро баҳонайн тапҳо нишонду рафт,
Гуфтам, ки ман ғуборам, доман фишонду рафт.

М а з м у н и:

Ерим мени ёлғиз уйга ташлади-ю, кетди.
Иўлингда ғуборингман десам, этак қоқди-ю кетди.

1922 йилда чоп этилган «Кобул» журналининг 10-сонида Зебуннисо бегим ҳақида қуйидаги маълумот берилган эди: «Зебуннисо бегимнинг чиройли бир девони бўлган. Яна тасаввуф фалсафасига оид «Мунис ул-арвоҳ» номли асари ҳам бор. Тафсир соҳасида 769 варақли қўлёзмадан иборат «Зебат-тафосир» (гўзал тафсирлар)ни ёзди. Бундан ташқари, илоҳиётга оид «Зеб ан-нашаот» номли асар ёзиб, уни ўз устози хотирасига бағишлади. Яна Ҳиндистон мусулмонлари орасида дастуруламал бўлиб қолган «Фатавойи оламгирий» («Шариат қонунлари мажмуаси») номли асарни форс тилига таржима қилдиради⁷. Бундан маълум бўладики, Зебуннисо бегим ўз замонасининг оқила ва зукко қизи, ўша муҳитнинг баркамол зиёлиси сифатида иш тутган.

⁴ «Наштари ишқ», саҳ. 389.

⁵ «Тазкират ул-хавотун», 139—140-бетлар.

⁶ «Шаъми анжуман», саҳ. 188.

⁷ «Кобул» журнали, 1934, 10-сон, 49-бет.

Зебуннисо бегим ўз ақл-идроки ва ўткир фаҳм-фаросати туфайли отаси шоҳ Аврангзеб Оламгирнинг яқин маслаҳатчиси ҳам эди. Лекин Зебуннисо бегимнинг маслаҳатларини ҳаммаси ҳам шоҳга маъқул бўлавермаган бўлса керак. Зотан, Зебуннисо бегимнинг инсонпарварлик, адолат ва маърифат борасида берган маслаҳатлари ҳамда эркин фикрлари шоҳга ёқмаган. Ана шундан бўлса керак, Зебуннисо бегим ўз отасига қарата нозик киноя билан:

Э булбули хуш илхон махрўш-у дам, фуруқаш,
Таъби латифи султон тоби сухан надорад.

М а з м у н и: Э хушовоз булбул, нафасингни ичингга ют, султоннинг нозик табнати гап кўтармайди, дейди.

Зебуннисо бегимнинг ҳаёт йўли афсонавий лавҳага ўхшаб кетади. Унинг насли ота тарафидан ҳам, она тарафидан ҳам юксак, яъни Бобур подшоҳга бориб туташади, демак, шоҳ қизи, боз устига ақл ва идрокда тенгсиз, юксак шеърӣ истеъдод соҳибаси, назм мулкисининг маликаси, маликалар ичра гўзали... Зебуннисо бегим ҳусну латофат ва малоҳатда беназир, фазилатда беқиёс бўлса-да, ўзининг 63 йиллик умри давомида ўзига муносиб, ҳамдard ёр топа олмади. У 1702 йилда 63 ёшида Деҳлида вафот этади. Уни Деҳлидаги «Зарзариӣ» қабристонига дафи қилинади. Нақл қилинишига қараганда, Зебуннисо бегимнинг қабр тошига ўзининг гоӣт камтаринлик билан айтган қуйидаги байти ёзилган:

Бағайри саб а напўшад касе мазори маро,
Ки қабрпўши ғарибон ҳамин гиёҳ бас аст.

М а з м у н и:

Яшил майсадан ўзга ҳеч ким қабримни ёпмасин,
Токи ғариблар қабрини ёпмоқ учун шу гиёҳнинг ўзи кифоядир.

«Олами Ислом»да ёзилишича, Зебуннисо бегимнинг вафотига бағишлаб, абжад ҳисобида қуйидаги ғазал билан таърих ёзганлар.

Оҳ Зебуннисо баҳукми казо,
ногаҳон аз нигоҳ махфий шуд.
Манбаи илму фазл ва ҳусну жамол,
Ҳамчу Юсуф бачоҳ Махфий шуд.
Соли таърих аз ҳирад жустам,
Гуфт хотиф ки моҳ Махфий шуд⁸.

⁸ «Олами Ислом». II жилд, Доралхулафо «қадр» матбааси, 1911—1913 йиллар, 146-бет.

М а з м у н и:

Оҳ Зебуннисо, қазо ҳукми билан ногаҳон кўздан яширинди. Илму фазл ва ҳусну латофат манбаи, Юсуф каби чоҳга яширинди. Таърих (вафот) йиллини ақлдан қидирдим, ой яширинди деб ғойибдан овоз келди.

Мазкур ғазалда «Зебуннисо баҳукми қазо» таърих моддаси бўлиб, араб алифбосида ҳарфларнинг рақами 1132 ни ташкил қилади. Бу рақамдан «zeb» ҳарфлари— 19 рақамни ташкил қилади. Мазкур 1132 дан 19 ни олиб ташланса 1113 қолади. Бу сон ҳижрий йилда Зебуннисо бегимнинг вафот қилган йилидир. Ҳижрий 1113 йилни милодийга ўгирилса — 1702 йил келиб чиқади.

«Наштари ишқ» муаллифининг маълумотига қараганда, Зебуннисо бегимнинг вафотида «Во даҳли жаннати»⁹, яъни «жаннатга йўл олди» жумласи таърих қилиб олинган. Муаллифнинг таъкидлашича мазкур жумладаги ҳарфлар йнғиндиси 1114 рақамни ташкил қилиб, ундан бир рақамни олиб ташланса, 1113 ҳижрий йил келиб чиқади. Бу эса Зебуннисо бегимнинг вафот қилган (1702) йилидир.

Ўз замонасининг зукко олимаси, ҳассос шоираси бўлмиш гўзаллар гўзали Зебуннисо бегимга умр йўлдоши бўлишни истаган кишиларнинг сон-саногии бўлмаган. Бироқ, Зебуннисо бегим уларнинг ҳеч бирини ўзига муносиб деб топмаган. Зеро, Зебуннисо бегимга илҳақ бўлганларнинг аксари шаҳзодалар, амирзодалар, бекзодалар ва йирик мулкдорлар бўлган. Шунингдек, ўз замонасининг шоирларидан ҳам Зебуннисо бегимга ётиқдош бўлишга орзумандлар кўп бўлган.

Зебуннисо бегимнинг ҳаёт тарзидан айрим лавҳаларни ўз ичига олган Ҳакимхон тўранинг «Мунтахаб ут-таворих» асарида нақл қилинишича, кунлардан бир кун Зебуннисо бегим опасининг уйига меҳмон бўлиб боради. Иттифоқо опасининг ҳамл муддати тўлиб, тўлгоқ тутиб қаттиқ азоб чекиб турган вақтига тўғри келади. Зебуннисо бегим бу манзарадан қаттиқ ҳаяжонланади. Шундан сўнг, гўё Зебуннисо бегим ўз-ўзига жуфтликнинг оқибати шу бўлса, дунёдан тоқ ўтганим яхшироқ деб аҳд қилган эмиш.

Бу ривоят шубҳасиз аёллар табиатига мос келмайдиган уйдирма афсонадан иборат. Инчунин Зебуннисо бегимдек умр бўйи ишқ-муҳаббат созини қўлдан қўй-

⁹ «Наштари ишқ», саҳ. 398 б—390 а.

май, вафодор ёр васлини тараннум қилган бокира маъшукалар ҳақиға тухматдир.

Зебуннисо бегим ва Оқилхон Розий
(рамзий сифатида).

Кўпгина тарихий асарларнинг гувоҳлик беришича, Зебуннисо бегим ёшлигида Оқилхон Розий исмли шоир табиат бир йиғитга кўнгли кўяди. Оқилхон Розий ҳам Зебуннисо бегимга ишқий мисралар йўллаб турган. Шоҳ Аврангсёб ошнқ-маъшукнинг маҳфий учрашувларидан хабар топгач, уларни таъқиб остига олади. Ривоятлардан бирида айтилишича, кунлардан бир кун

Зебуннисо бегим билан Оқилхон Розий боғда учрашиб турганларида боққа шоҳ Аврангзеб кириб келади. Дарҳол ошиқ-маъшуқлар ўзларини панага оладилар. Оқилхон шоҳнинг газабидан чўчиб, беркинниш учун бирор панароқ жой излайди. Иттифоқо, боғнинг бир четида катта зиёфатлар учун қазилган ер ўчоққа ўрнатилган катта дош қозон мис қопқоғи билан турар эди. Оқилхон ана шу қозон ичига тушиб олиб, устидан қопқоғини ёпиб олади. Оқилхоннинг бу шошилини ҳарахати шоҳ Аврангзебнинг назаридан четда қолмайди. Шоҳ Аврангзеб қизи Зебуннисо бегимга боғдан чиқиб кетиш ҳақида амр қилгач, тўғри юриб келиб, дош қозон қопқоғининг устига чиқади ва баковулни чақириб, ўчоққа олов ёқишни буюради. Ўчоққа олов ёқилгач, қозон қизийди. Қопқоқ остида жизғанақ ҳид билан тутун чиқади-ю, аммо ҳеч қандай нидо эшитилмайди. Аврангзеб қопқоғидан тушиб, баковулга қозон қопқоғини олишни буюради. Қопқоқ очилгачда қозон ичида ярим керайган Оқилхоннинг жасди кўринади...

Яна бир ривоятда Оқилхон Розий шоҳ Аврангзебнинг кичик саркардаларидан бўлиб, Зебуннисо билан ишқ-маъшуқликда айбланиб қатл қилинади.

Бенгал классик адабиётининг билимдони ва ҳозирги замон бенгал адабий тилини яратувчиларидан бири Бонкимчондро Чоттопаддхайнинг (1838—1894) «Радж Сингх» номли тарихий романида Зебуннисо бегимнинг севган маъбуби Оқилхон Розий — Муборак Али номи билан талқин қилинади. Романда Муборак Алининг сўнги қисмати шоҳ Аврангзебнинг иродаси билан кечади. Муаллифнинг ҳикоя қилишича, Муборак Алининг Зебуннисо бегимни яхши кўриши ва у сиз яшайолмаслигини ўз оғзидан эшитган шоҳ Аврангзеб Муборак Алини ушлатиб, махсус жазага мустаҳик қилади. Муборак Али олдига кўз ойнакли илон (кобра) солинган иккита темир қафасни келтириб қўядилар. Муборак Али бу жазонинг тартибларини аввалдан биларди. Чунончи, бу даҳшатли жазодан қўтилишнинг чораси бўқлигига ишончи комил бўлгани туфайли, ўлимни бўйнига олиб, дарҳол этикни ечиб, оёғини қафасга яқинлаштиради. Ҳазабланган илон яшин тезлигида оёқни тишлайди. Муборак Али даҳшатли оғриқдан инграб, жаллодга боқади. Жаллод илон захрининг эўрлигидан юзлари кўкарабошлаган Муборак Алига қараб, иккинчи қафасга ишора қилади. Қоидага мувофиқ, биринчи қафасдаги илон чаққан оёқни иккинчи қафасдаги илонга ҳам чақдириш лозим эди. Бундан мақсад, биринчи қафасдаги илон

яхши чақа олмаган бўлса ёки етарлик даражада заҳари бўлмаган бўлса, иккинчи қафасдаги илон меъёрига етказиши лозим эди. Бинобарин, Муборак Али яраланган оёғини иккинчи қафасга тегизади. Шу лаҳзада илон чақиб, ҳушдан кетади ва оламдан ўтади¹⁰.

«Тазкирати шоироти урду»да нақл қилинишича, Оқилхон Розийни қатл қилаётганларида, у қуйидаги ғазални ўқиган экан:

Баъдаз мурдан зи жафойи ту агар ёд кунам,
Аз кафан даст берун орам ва фарёд кунам.

М а з м у н и: Агар сенинг жафоларингни эсласам, ўлганимдан кейин ҳам кафандан қўлимни чиқариб, фарёд чекаман.

Юқоридаги ривоятлардан кўриниб турибдики, Зебуннисо бегимнинг ҳар ҳолда севган кишиси бўлган. Аммо шоҳ Аврангзеб мазкур йиғитни ўзига куёв қилишдан ор қилиб, унинг бўйнига тухмат тошини осиб, қатл қилдирган.

Оқилхоннинг ўлимидан сўнг, Зебуннисо бегим қалбида янги ёр учун ўрин қолмайди. У поёнига етмаган ишқий достонини куйлаб ўтади. Зебуннисо бегим камтарлик билан ўзи ҳақида қуйидаги мисрани ёзган:

Ҳар матоеро харидор аст дар бозори ҳусн,
Пир шуд Зебуннисо ўро харидоре нашуд.

М а з м у н и: Ҳусн бозорида ҳар матога бор харидор, аммо Зебуннисо қариди-ю, унга харидор топилмади.

Зебуннисо бегим ёзганидек, унга «харидор» топилмади эмас, аксинча «харидорлари» кўп бўлган. Аммо шоира уларни ўзига муносиб кўрмаган.

«Олами Ислом»да ёзилишича, эрон шаҳзодаларидан бири Зебуннисо бегимнинг ҳусн-латофатда танҳолигини эштитиб, уни гоийбона севиб қолади. Унинг фироқида куйиб, ошиқона ғазаллар ёзиб, улардан бир мисрани Зебуннисо бегимга юборади.

Туро эй гулбадан бепарда дидан орзу дорам,
Латофатҳойи ҳусн атро расидан орзу дорам.

М а з м у н и: Эй гулбадан, сени пардасиз кўриш орзусидаман, ҳусну латофатларингга етишиш орзусидаман. Бунга Зебуннисо бегим қуйидаги жавобни ёзади:

Булбул аз гул бигузарад гар дар чаман бинад маро,
Бутпарастни кай кунад гар барахман бинад маро?

¹⁰ Бонкимчондр Чоттопадххай. Радж Сингх. М., 1960, 175—176-бетлар.

Дар сухан пинхон шудам монанди бӯ дар барги гул,
Майли дидан ҳарки дорад, дар сухан бинад маро¹.

М а з м у н и: Агар булбул мени чаманда кўрса, гул баҳ-
ридан кечарди, агар барахман мени кўриб қолса, бут-
га сажда қилмасди. Гул ўз ҳидини япроқларига яшир-
гандай, мен ҳам сўзда яширинганман, кимнинг хоҳиши
мени кўрмоқ бўлса, мени сўзда кўрсин.

Бу байт Зебуннисо бегимнинг эрон шаҳзодасига мо-
ҳирона берган жавоби эди.

Сарой шоирларидан бири бўлмиш ҳинд шоири Носир
Али ҳам Зебуннисо бегимга шайдойи ошиқлардан
эди. Бинобарин бир-бирларига мушоира учун байт-
лар ёзишиб турардилар.

Кунлардан бир кун Зебуннисо бегим боғ ичра сайр
қилиб юраркан, ариқ бўйидаги олма дарахтидан бир
дона пишиб, етилган чиройли олмани узиб олиб тиш-
лаб, унинг лаззатидан илҳомланиб, мушоира учун Носир
Алига қуйидаги ғазални ёзиб юборади:

Аз ҳан намешавад зи ҳаловат жудо лабам.

Яъни: «Ҳаловатдан лабларим бир-биридан ажрал-
маябди».

Бунга жавобан Носир Али:

Гўё расида бар лаби Зебуннисо лабам.

«Гўё лабим Зебуннисонинг лабига теккандай», —
мазмундаги мисрани ёзиб юборади. Бу ибосиз мисра-
дан ғабланган Зебуннисо бегим Носир Алига қуйида-
ги байт билан дашном беради.

Носир Али ба номи Али бурдаи паноҳ,
Варна ба Зулфиқори Али сар буридават.

М а з м у н и: Носир Али, Али номини қалқон қилибсан,
вагарна Алининг зулфиқори билан бошингни кесардим.

Аммо шоир Носир Али Зебуннисо бегимдан умидини
узолмайди. Зебуннисо бегим бир кун қизил кийим ки-
йиб, боғда сайр қилиб юганда, иттифоқо унинг қар-
шисидан шоир Носир Али чиқиб, қуйидаги мисрани
ўқийди:

Сурх пўше ба лаби боми назар меояд.

М а з м у н и: Назар томининг лабида қизил кийимли
кимса келаётир.

¹ «Олами Ислому». II жилд. Доралхулафо «қадр» матбааси,
1911—1913 йиллар, саҳ. 146.

Зебуннисо бегим дарҳол қуйидаги мисра билан унга жавоб беради:

На базори, на базӯри, на базар меояд¹².

М а з м у н и: Зорласанг ҳам, зўрлик қилсанг ҳам, зар сочсанг ҳам келмайди.

Зебуннисо бегимнинг ўз ошиқ жазманларига берган жавоблари ҳамда мушоира учун ёзган ғазаллари унинг ўз мухлисларига нисбатан шеърият бобида улкан санъаткор ва юксак истеъдод соҳибаси эканлигидан далолат беради. Аммо бу жозибали, ҳозиржавоб, ҳассос шоиранинг эр зотига унчалик майли бўлмаганни ҳар ким ҳар хил тахмин қилса-да, аслида табиатан гўзаллик, илм-фан, санъат шайдоси бўлган Зебуннисо бегим, вафодор ёр васлини ана шу фусункор оламдан қидирган. Зебуннисо бегимнинг «нижост» радифли ғазалининг қуйидаги мисраси фикримизнинг далили бўла олади.

Китобхонаи олам варақ-варақ жустам,
Хати ту дидаму гуфтам, ки муддао нижост.

М а з м у н и: Жаҳон китобхоналаридаги китобларни варақма-варақ изладим, сенинг хатингни кўрдиму, қидирган муддаойим шу ерда экан дедим.

Зебуннисо бегим ошиқ аҳлининг олдига гоят мушкул талабларни қўяр ҳамда улардан сабот ва матонат кутарди. У ўзининг бир рубойида мазкур талабларни қуйидагича моҳирона ифодалайди.

Ман аз даҳани мор шакар металабам,
Аз хонаи анкабут пар металабам,
Аз синайи наррашер шир металабам,
Аз марди бараҳнапой зар металабам.

М а з м у н и:

Мен илон оғзидан шакар талаб қиламан,
Ўргимчак уясидан пар талаб қиламан,
Эркак шер кўксидан сут талаб қиламан,
Яланг оёқлардан зар талаб қиламан.

Зебуннисо бегим ўзининг рамзий умр йўлдошини ана шундай йўқни йўндирадиган, иродали, матонатли ва истеъдод эгаси бўлишини орзу қилган. Аммо унинг бу истаги умр бўйи орзулигича қолган.

Зебуннисо бегим ғазалларидан бирида ўз тақдирдан камтарона нолиб:

---

¹² Уша асар, саҳ. 147.

Шуд баҳору ғунчае аз гулбуни мо сар назад,
Булбуле жуз мурғи дил дар гулшани мо пар назад.
Пеши аҳли доишу биниш чу нобино бувад,
Ҳарки бир чашии таманной талаб наштар назад.
Ашқи ҳасрат рехтам чандон ки дар боғи умед,
Ғайри хори ғам гиёҳе з-ни гулистон сар назад.
Ғашт дар зиндони ғам чашии уммеди ман сафед,
Ҳеч дасти ошное ҳалқа бар ин дар назад.

Т а р ж и м а с и:

Ғунчамиз очилмади, келди агарчи гулбаҳор,
Дил қушидин ўзга булбул қилмас учмоқ ихтиёр.
Қайғу зиндони аро гарчи оқарди кўзларим,
Зора бир ошно сўрар ҳолим дебон мен интизор.
Мен умид боғига ҳасрат кўз ёшин қилдим равон,
Лек гул ўрнига унди ғам тикони ошкор.
Ийғламоқдин кўзга оқ тушиди бу зиндонда ва лек,
Қимса келиб бу эшикни ҳалқасини урмади.

(Шоир Васфий таржимаси).

Зебуннисо бегимнинг Оқилхон Розий билан мушоира учун ғазаллар ёзишиб турганлиги ҳақида «Тазкират ул-хавотун» номли асарда маълумотлар учрайди. Асарда ёзилишича, Зебуннисо бегим Оқилхон Розий билан мушоирага сабаб бўлувчи ғазаллар ёзиш орқали сўзлашиб туришга жазм қилган. Бинобарин, ўз ғазалларини Оқилхон Розийга хавф-хатарсиз юбориб турган ва ўз навбатида, Оқилхон Розий ҳам шеърини жавоблар ёзган. Масалан, қуйидаги шеърни ёзиб юборди:

Ишқ то хом аст бошад баста занжир шарм,
Пухга мағзи он жуниро ки ҳаё занжир пост.

М а з м у н и: Ишқ шарм занжирига боғланган бўлса, демак у ҳали хомдир. Ишқни пишитиб стиштиришда ҳаё занжири оёққа кишан бўлади.

Зебуннисо бегим мазкур шеърни ўқигач, дарҳол ҳозиржавоблик билан қуйидаги мисрани жавоб ўрнида ёзиб юборди:

Пок боз он муҳаббатро бувад донм ҳаё,
Чун ту мурғи бе ҳасро ки ҳаё занжир пост.

М а з м у н и: Пок муҳаббатда донм ҳаё бўлмоғи лозим. Агар сен беҳаё қушдек бўлсанг, у ҳолда ҳаё занжири оёғингга кишан бўлмайди.

Эронда чоп этилган «Ҳунар ва мардум» ойномасида ҳикоя қилинишича, Зебуннисо бегим жуфтликни истамаган. Унинг бу аҳволдан отаси шоҳ Аврангзеб жуда қайғулар ва донм унинг тақдирини ҳақида ўйларди. Шу

боис шоҳ Аврангзеб Зебуннисо бегимга ёзган мактубида.. «...айтчи, ахир нима учун амакиваччаларингдан ёки улуғлардан бирига турмушга чиқишни истамайсан?» — дейди. Шунда Зебуннисо бегим:

Ниҳол саркаш ва гул бевафо ва лола дуранг,
Дар ин чаман ба чи умид ошён бандам.

М а з м у н и: Ниҳол ўжар, бўйсунмовчи, гул бевафо, лола икки хил рангли (икки юзламачи) бўлса, Энди мен бу чаманда яна нимага умид боғлашим мумкин? — деб жавоб беради.

«Хунар ва мардум» ойномасида ҳикоя қилинишича, Аврангзеб оламгирнинг етти вазирни бўлиб, шулардан бири Оқилхон Розий эди. У ёш, шўх, истеъдодли ва етук суҳандон, шоир табиатли йиғит бўлган. Тақдир тақозаси билан Зебуннисо бегим Оқилхон Розийни ёқтириб қолади. Ниҳоят ҳар икки дилдор бир-бирлари билан махфий равишда учрашиб, аҳду наймон қилишадилар. Аммо шоҳ Аврангзеб қизи Зебуннисо бегимни унчамунча одамга раво кўрмас, шаҳзодалару, аслзодалардан куёв қилишни ният қиларди. Зебуннисо бегим билан Оқилхон Розий кўпинча бир-бирларига мушоира тарзида шеър ёзишиб, сўзлашардилар. Уларнинг бир-бирларига кўнгил қўйганлари ва махфий учрашувлари, ҳасадчи ва ифвогарлар назаридан четда қолмади. Улар бу воқеани шоҳ Аврангзебга етказадилар. Шоҳ Аврангзеб аввалига қаттиқ ғазабланади ва Оқилхонга нисбатан жазо чорасини қўллашни ўйлайди. Бироқ, хабарчилар келтирган миш-мишдан бошқа қўлда амалий далил — исбот йўқлиги туфайли, жазони бир оз кечиктиришга қарор қилади. Зеро, бу соҳада шоҳ Аврангзеб узоқни ўйлаб иш тутади. Чунки Оқилхонга бериладиган жазонинг бир учидан ўзининг суюкли қизи Зебуннисо турарди. Шунинг учун жазо беринда шошилмасдан, аввал уларнинг хатти-ҳаракатларини текшириб кўришга жазм қилади ҳамда вазирларига қўйндагича кўрсатма беради: ҳар бир вазир бир кеча-кундуз, яъни 24 соат давомида саройда бўлиши керак. Ҳафтанинг етти кунини етти вазирга тақсимлайди. Ушбу тақсимотда Оқилхонга ҳам бир кечаю-кундуз саройда салтанат ишлари билан шуғулланишга фармон беради. Ўз-ўзидан маълумки, Оқилхон навбатчилик қиладиган тунда Зебуннисо бегим билан Оқилхоннинг дийдор кўришмақларига имкон туғиларди. Аммо, шоҳ Аврангзеб ўзининг воқеанависларини (жосус) йиғиб, мазкур бир ҳафта давомида кечаси-ю кундузи Оқилхон Розийнинг хатти-ҳара-

катидан воқиф бўлишни ҳамда ким билан нима ҳақда сўзлашганини назардан қочирмасликни тайинлайди.

Оқилхон Розий ҳам фаҳм-фаросатли, ҳар бир ишнинг оқибатини ўйлайдиган ақлли йиғит эди. Оқилхон мазкур навбатчилик шоҳга нима учун керак бўлиб қолганининг сабабини фаросат юзасидан ўйлаб топади. Бу ишнинг оқибати яхши бўлмаслигига кўзи етган Оқилхон ўзини касалликка солиб, ўша кун ва тун ўз манзилдан ташқарига чиқмайди. Зебуннисо бегим эса Оқилхон Розийнинг навбатчилик кечасини зўр иштиёқ ва сабр-сизлик билан кутарди. Зеро, ушбу кеча маҳбубининг висолини кўришга мушарраф бўлишдан умидвор эди. Лекин, Зебуннисо бегим ўша кеча қанчалик интизорлик чекмасин, тонг отгунча ухламади ва дилдорининг висолини кўриш ҳамда уни зиёрат қилиш шарафига муяссар бўла олмади. Зебуннисо бегим бомдоддан сўнг (эрта-лаб) қуйидаги мисрани ёзиб Оқилхонга жўнатади:

Шунидам тарки манзил кард Оқилхон ба подони.

М а з м у н и: Оқилхон подонлик юзасидан манзилини тарк қилибди деб эшитдим.

Оқилхон Розий маҳбубасининг шеърини ўқиб кўргач, жавоб тариқасида қуйидаги мисрани ёзади:

Чаро Оқил кунад кори ки боз орад пушаймони.

М а з м у н и: Оқил (одам) оқибати пушаймонлик келтирадиган ишни нечук қилсин.

Мазкур тадбир оқибатида, гарчи ҳар икки дилдор ўзларини ўраб турган хатарли муҳитдан хавфсираб бир-бирлари дийдорларини кўришга ноил бўла олмаган бўлсаларда, аммо Оқилхоннинг ақл-заковати баракатида даҳшатли хатардан қутилиб қоладилар¹³.

«Хунар ва мардум»¹⁴ ойномасида Зебуннисо бегимнинг шоҳ Аврангзеб Оламгир билан қилган мушоирасидан бир лазҳа ёзилган: Кунлардан бир кун Зебуннисо бегим отаси шоҳ Аврангзеб ҳузурда ўтирарди. Улар ўтирган уйнинг меҳробига қимматбаҳо катта кўзгу ўрнатилган эди. Шу аснода мазкур кўзгу ғайритабиий равишда ерга ағдарилиб синади. Шу заҳоти шоҳ Аврангзеб Оламгир беихтиёр қуйидаги мисрани айтиб юборади:

Аз қазо ойнаи чини шикаст.

М а з м у н и: Бехосдан чин ойнаси синди. Зебуннисо бегим дарҳол иккинчи мисрани тузади:

¹³ «Хунар ва мардум» журнали. № 129—130, 1933 й., 56—57-бетлар.

¹⁴ Уша жойда.

Хуб шуд, асбоби худбини шикаст.

М а з м у н: Ажаб бўлди, худбинлик (ман-манлик) ас-
боби синди.

Ҳинд салтанатининг хонадонларида қизлар турмуш-
га чиқиш истагини билдириш мақсадида сочларига нар-
гис гулидан гулчамбар тақиш одат эди. Кунлардан бир
кун Зебуннисо бегим ўз боғида сайр қилиб юраркан

Ҳинд қизи

иттифоқо бир ғужум гуркираб очилиб турган наргис
гулларига рўбару келади. Гуллар унга маъқул тушади
ва беихтиёр улардан бир печасини олиб сочларига
тақиб қўяди. Шу пайт боғга отаси Аврангзеб Оламгир

кириб келади. Кутилмаган бу тасодифдан ниҳоят даражада изтиробга тушган Зебуннисо бегим хаёлан «отам сочларимдаги наргис гулларни кўриб қизим шавҳарни (эрни) ихтиёр қилиб қолибди-да» — деб ўйлаб қолса-я, деган мулоҳазага бориб, қаттиқ уялади ва дарҳол қуйидаги байтни ўқийди:

Нест наргис ки берун карда сар аз афсари ман,
Батамошон ту берун шуда чашм аз сари ман.

М а з м у н и: Бошимдаги гулчамбардан бош чиқариб турган наргис эмас, сени тамошо қилиш учун кўзим бош узра чиқмишдур.

Зебуннисо бегимнинг бу зам-замасидан отаси Аврангзеб Оламгир куладн-да, уни кўксига босиб, илтифотлар кўрсатади.

«Тазкират ул-хавотун»¹⁵да шундай келтирибдирларким, кунлардан бир кун Зебуннисо бегим чаманзор ичра тамошога кўнгул қўйиб сайр қиларди ва сайру-тамошодан кўнгли боғ-боғ очилиб ногоҳ қуйидаги байтни ўқийди:

Чаҳор чиз ки дил мебарад кадом чаҳор,
Шаробу, соқию, гулзору, қомати ёр.

М а з м у н и: Тўрт нарсага кўнгул борадур (мойил) ул қайси тўрт, шаробу, соқию, гулзор ва ёрнинг қомати.

Шу аснода Зебуннисо бегим боғ эшигидан кириб келаётган отаси шоҳ Аврангзеб Оламгирга кўзи тушади ва дарҳол мазкур байтнинг мазмунини ўзгартириб, баланд овозда ўқийди:

Чаҳор чиз ки дил мебарад кадом чаҳор,
Намозу, рўзаю, тасбеҳу, дигар истиғфор.

М а з м у н и: Тўрт нарсага кўнгул борадур ул қайси тўрт, намозу, рўзаю, тасбеҳу, яна истиғфор.

Бундан ташқари айрим қўлёзма ва босма асарларда Зебуннисо бегимга нисбат берилиб, мушоира учун ёзилган рубойлар ҳамда латифалар берилган. Масалан, «Олами Ислом» номли саёҳатнома муаллифи Абдурашид Иброҳим Зебуннисо бегим билан ҳинд шоири Носир Али ибн Зулфиқорхон ўрталарида бўлиб ўтган сўз ўйинини келтиради: Кунлардан бир кун Зебуннисо бегим ўз боғига бир неча шоирларни меҳмонга таклиф қилади ва улардан ким қандай таомни ҳоҳлашини сўрайди. Меҳмонлар ўзлари хуш кўрадиган таомларни

¹⁵ «Тазкират ул-хавотун», 139—140-бетлар.

айтадилар. Зебуннисо бегим баковулни чақириб мазкур буюртма таомларни тайёрлаб келтиришни буюради. Шу пайт шоир Носир Али: «Мен «санбўсайн бе сан» хохлайман» — дейди. Зебуннисо бегим эса: «Бу таомни онангни ошхонасидан талаб қил»¹⁶, — деб жавоб қилади. Бу ерда «санбўса» (сомса) сўзида «сан» бўлагини олиб ташланса «бўса» сўзи қолади. Шоир Носир Али Зебуннисо бегимга сўз ўйини ишлатиб, «санбўсайн бе сан» хохлайман деб, «бўса» (ўшч) талаб қилаётган эди ёки шунга ишора қилаётган эди.

Зебуннисонинг тахаллуси Махфийми?

Тарихий асарларнинг маълумотига қараганда, Зебуннисо бегим ўз даврининг истеъдодли, ҳозиржавоб ва сермахсул шоираси бўлган. Бинобарин, у ўзининг ҳаётлик давридаёқ ғазалларини тартибга солиб, махсус девон тузган бўлиши керак. Аммо, бу девон ҳозиргача илм аҳлининг ҳамда ғазалиёт мухлисларининг қўлида йўқ. Шунингдек, Зебуннисо бегимнинг ижтимоий ҳоли, ижоди ва ғазалларини ўз ичига олган бир неча тарихий асарлар, тазкиралар ва куллиётлар мавжуд бўлсада, фақат иловалардан, кичик-кичик парчалардан иборатдир. Табиийки, мазкур маълумотлар ўқувчини қониқтира олмайди. Боз устига мазкур адабиётларнинг айримларида Зебуннисо бегимнинг тахаллусини «Махфий» деб талқин қилганлар ва бир неча Махфий тахаллусли шоир ва шоираларнинг асарларини бир-биринга қориштириб, Зебуннисо бегимга ёпиштирганлар.

Дарҳақиқат, жонкуяр фидоий адабиётшунос ёзувчи марҳум Тўхтасин Жалоловнинг «Махфий» девонига кўпгина шеърлар бу девонни Зебуннисоники эмаслигини исбот қилиб турса-да, бирор олим бу ҳақда жиддий бош қотириб, уларни синчиклаб ўрганмаган, деб куйниши бежиз эмас. Дарҳақиқат, яқин кунларгача Афғонистон, Эрон, Ҳиндистон, Татаристон ва Ўрта Осиёнинг илм аҳли орасида «Махфий» девонини Зебуннисо бегимга нисбат бериб келинарди. Ҳолбуки, «Девонни Махфий» шоир Махфийникидир. Бу масалани илмий асосда ҳал қилинишида ёзувчи Тўхтасин Жалоловнинг жуда катта хизматлари бор.

Тарихдан маълумки, «Махфий» тахаллусли шоир ва шоиралар анчагина бўлган. Жумладан, Зебуннисо бегимнинг фозил ва оқил бир мулозими бўлиб, унинг та-

¹⁶ «Олами Исломи». II жилд. 1911—1913, 147-бет.

халлуси «Махфий» бўлган. Нуржаҳон бегим — «Махфий» ва Салима бегим ҳам «Махфий» тахаллусли шоира бўлганлар. Бундан ташқари Ҳиндистонда бобурийлар ҳукмронлиги йилларида Тароштий ва Раштий исмли икки шоир яшаб ижод қилган. Буларнинг ҳам тахаллуси Махфий бўлган. Демак, бир даврда Махфий тахаллуси билан ижод қилган икки шоира Нуржаҳон бегим, Салима бегим ва уч шоир — Зебуннисо бегимнинг мулозими шоир Махфий, шоир Махфий Тароштий ҳамда шоир Махфий Раштийлардир.

«Мунтахаб ут-таворих»нинг муаллифи Ҳакимхон тўранинг берган маълумотига қараганда, Нуржаҳон бегим ўз замонасининг етук шоираларидан бири бўлиб, Махфий тахаллуси билан ғазаллар ёзган. Нуржаҳон бегим ҳақида асар муаллифи шундай ҳикоя қилади: «Нуржаҳон бегимки Машҳад амирининг қизи эрди, ҳусни суратда, фазли сийратда саромади рўзғор эди ва Шерафканхоннинг завжаси эрди ва Шерафкан Шоҳ Жаҳоннинг сардорларидан бири эрди». Муаллифнинг нақл қилишича, гўё Шоҳ Жаҳон ўз саркардаси Шерафканхоннинг хотинига ғойибона ошиқ бўлиб, унинг фироқида ўртаниб, уни қўлга киритиш чорасини излаб юрганда, иттифоқо мамлакат сарҳадига душманлар бостириб келади. Шоҳ Жаҳон қулай фурсатдан фойдаланиб, Шерафканхонни қўшнинг саркарда тайинлаб, душманга қарши юборади. Аммо жангда «Душман ғалаба айлаб, Шерафканхон шикаст топиб, у жанги мағлубада шаҳид бўлди. Бу хабар Шоҳ Жаҳонга етти, бу шикастни айни зафар тасаввур айлаб, зимдан Нуржаҳон бегимга пайғом юбориб, ўз васлидан умидвор айлади. Бир неча кундан сўнгра ул гавҳари яктони ўз аҳдига киргизди. Ва Нуржаҳон бегим ўзига сажпъ муҳр қилибдур. Назмда тахаллуси Махфий эрди».

Аммо «Мунтахаб ут-таворих» муаллифи Ҳакимхон тўра, Нуржаҳон бегимнинг Шерафканхондан кейинги эри Шоҳ Жаҳон деб, янглиш маълумот беради. «Тазкирайи Ҳусайний» ва «Машҳур хотинлар» номли асарларнинг муаллифлари Нуржаҳон бегимни Ҳиндистонда ҳукм сурган бобурийлар сулоласидан забардаст ҳукмдор Жаҳонгиршоҳнинг иккинчи хотини деб маълумот берадилар. Тарихий асарларнинг берган маълумотига кўра, Нуржаҳон бегимнинг асли исми Меҳринисо бўлиб, асли келиб чиқishi Эрондан эди. Унинг ота-онаси қашшоқлик натижасида Ҳиндистонга кўчиб келиб, Акбаршоҳ саройида хизматга ёлланган эди.

Шаҳзода Салим (Жаҳонгир) Меҳринисони бозорда

учратиб қолиб, унга ошуфта бўлиб, фироқ алангасида ёнади. Шаҳзода Салим Нуржаҳонни хотинликка олиш учун ўз отаси Акбаршоҳдан рухсат сўрайди. Аммо Акбаршоҳ бунга йўл қўймайди ва тезликда Нуржаҳонни сарой аёнларидан бири Али Қули Истажлийга (Шерафкан) турмушга чиқишга мажбур қилади. Шерафкан Нуржаҳонга уйлангач, уни Бенгалиядаги қўшинларга сардор қилиб Бенгалияга кўчириб юборади. 1605 йилда шаҳзода Салим тахтга ўтиради. 1611 йилда кунлардан бир кун Шерафканхон Бенгалия ҳокими Қутбиддиннинг қабулида бўлиб, ҳоким билан аччиқлашиб қолади ва уни ўша ерда пичоқлаб ўлдиради. Фожиа устига кирган соқчилар Шерафканхонни ҳам ўлдирадilar. Шундан сўнг бева қолган Меҳринисони Аграга — Жаҳонгиршоҳ (шаҳзода Салим) саройига жўнатадилар. Бу даврда Меҳринисо 35 ёшда эди. Бир неча муддат ўтгач, Жаҳонгиршоҳ Меҳринисони ўз никоҳига киритади.

Меҳринисо ўзининг мафтункор гўзаллиги ва тадбиркорлиги билан сарой аҳлини ўзига ром қилади. Энди уни Меҳринисо эмас Нурмаҳал (Саройнинг нури) деб атайдилар. Кейинчалик жаҳоннинг нури, яъни Нуржаҳон деб атайдилар. Зотан у нозик таъб шоира ҳам бўлган. Махфий тахаллуси билан ғазаллар ёзган. Жаҳонгиршоҳ салтанатида Нуржаҳоннинг отаси Эътимод-уд-Давла номи билан бош вазирлик лавозимигача кўтарилган. Унинг ўғли, яъни Нуржаҳон бегимнинг акаси Осафхон эса сарой бошқарувчиси мансабида қойим бўлган.

Нуржаҳон бегим ўзининг ўткир ақли ва тадбиркорлиги туфайли Жаҳонгиршоҳнинг маслаҳатчиси ҳам бўлган. Сўнгги вақтларда Жаҳонгиршоҳ бот-бот касал бўлиб, давлат ишларига қарамай қўйган. Ана шундай пайтларда Нуржаҳон бегим давлат ишларини ҳам бошқариб турган. Нуржаҳон бегим ўзи ҳақида қуйидаги байтни ёзади:

Нуржаҳон гарчи ба сурати зан аст,
Дар сафи мардон зани Шерафкан аст.

М а з м у н и:

Нуржаҳон гарчи хотин суратида бўлса-да,
Эркаклар сафида шерни енгувчи (Шерафкан) хотиндир.

«Мунтахаб ут-таворих»нинг муаллифи Ҳакимхон тўра Нуржаҳон бегимни шоҳ билан қилган мушонараларидан бир нечасини мисол тариқасида кўрсатиб ўтган. Зотан бу шеърларни ўқиган киши Нуржаҳон бе-

тонда чиқадиган «Ислоҳ» рўзномасининг таржимони Абдулҳамид Маҳмурдир. У «Девони Махфий»ни қайта-қайта ўқиб, таҳлил қилиши натижаси ўлароқ, девондаги ғазалларнинг кўпи Зебуннисо бегимники эмаслигига амин бўлади ва Зебуннисо ҳамда Махфий бошқа-бошқа кишилар бўлиб, Махфий тахаллуси Зебуннисо бегимнинг тахаллуси эмас, деган хулосага келади.

Абдулҳамид Маҳмурни шубҳага солган ғазаллар қайсилар эди? Зебуннисо бегимга нисбат берилган ғазаллардан бирида қуйидаги мисраларни кўриш мумкин:

Бў Алии рўзғорам аз Хуросон омада,
Аз пайи эъзоз бар даргоҳи султон омада,
Ҳайрати дорам ки ёраб, андарин гирдоби Ҳинд,
Тўтийи фикрам пайи шаққар зи ризвон омада.

М а з м у н и: Хуросондан келган замона Бў-Алисиман, эъзоз-икром умидида султон даргоҳига келганман. Ё раб, ҳайратдаман, бу Ҳинд гирдоби ичра, фикрим тўтисига шақар илинжида жаннатдан келганман.

Ўз-ўзидан маълумки, мазкур шеърнинг Зебуннисо бегимга ҳеч қандай алоқаси йўқ. У Ҳиндистон шоҳининг қизи, Ҳиндистонда туғилиб, шу ерда яшаган. Бу мисраларнинг ҳақиқий муаллифи эса иззат-ҳурмат топиш умидида Хуросондан Ҳиндистонга келган мусофир шоирдир.

Абдулҳамид Маҳмурни шубҳага солган иккинчи ғазал ҳам ҳар қандай кишини шубҳага солиб, ўйлатиб қўяди. Мана ушбу ғазал:

Бар дари султони аср ҳайф надорам дирам,
Токи расонад ба арз мақсадам аркони ў.
Сонии соҳибқирон, подшоҳи инсу жон,
Онки фалак сарниҳад бар хати фармони ў.

М а з м у н и: Афсуски қўлимда пул йўқ, пулим бўлганда эди, шоҳ амалдорлари арзимни шоҳга етказардилар. Инсу-жинснинг подшоҳи — соҳибқирони сонийдир, (иккинчи), унинг фармонига фалак ҳам бош эгади.

Тарихий асарлардан маълумки, соҳибқирони соний деганда Шоҳ Жаҳонга нисбат берилади. Демак, мазкур ғазалнинг муаллифи Зебуннисо бегимнинг бобоси Шоҳ Жаҳон замонида яшаб ижод этган сарой шоирларидан биридир. Мазкур шоирнинг яна бир ғазали унинг қаерлик эканини ҳам кўрсатиб беради:

Имшаб шаби идаст-у, маҳи ман ба мағоқ аст.
Махфий назарам сўйи Хуросону Ироқаст.

М а з м у н и: Бу кеча ҳайит кечаси-ю, аммо менинг ойим ҳали кўринмаётир. Махфий назарим Хуросону Ироқдадир.

Ушбу муаммони ҳал қилиш мақсадида Абдулҳамид Махмур «Кобул» адабий ойнотасининг муҳарририга қуйидаги савол билан мурожаат қилади.

«...Аксар тарих ва тазкира китобларида «Девони Махфий» Ҳиндистон шоҳи Аврангзебнинг қизи Зебуннисодан ёдгорлик деб ёзилган. Шунинг учун бўлса керак баъзи машҳур шарқшунослар бу девонни Зебуннисониники деб ҳукм қилганлар». Камина мазкур девонни мутолаа асносида баъзи бир шубҳали туйнлган рубоийлар ва байтлар устида бош қотириб, ниҳоят шулардан баъзиларини Сизга ёзиб, мурожаат қилишга жазм қилдим. Токи бу ҳақда «Кобул» ойнотасида ўз фикр-мулоҳазаларингизни лутфан изҳор қиларсиз деган умиддаман».

Абдулҳамид Махмурнинг саволига «Кобул» ойнотасининг муҳаррири муовини Фулом Жилонийхон жавоб ўрнида шундай ёзади:

«Девони Махфий» мутолаасидан сўнг жанобингизда вужудга келган мулоҳазаларга Афғонистон ва Ҳиндистоннинг айрим шоирлари ҳамфикрдурлар».

Шундан сўнг Фулом Жилонийхон «Мифтоҳ ут-тавориҳ», «Оташкада», «Машоҳир ун-нисвон» ва бошқа тарихий асарлардан бир неча мисоллар келтиргач, Зебуннисо бегимнинг Махфий таҳаллуси билан шеър ёзмагани, унинг номи билан шуҳратланган «Девони Махфий» эса Махфий таҳаллусли шоир ва шоираларнинг муштарак тўпламидан иборат деган фикрни ўртага ташлайди.

Фулом Жилонийхон ўз сўзини давом этдириб ёзади: «Сиз ва бошқалар шубҳа қилиб, Махфий бошқа шахс, Зебуннисо бегим бу девон ва таҳаллус эгаси эмас, деган ақидада бўлганингиздек, Канпур матбаасининг эгаси ҳам мазкур гумонни таъкидлаб, Канпурда нашр этилган Ғани Кашмирининг девонни охирида «Девони Махфий» ҳақида қуйидагиларни ёзади:

«Девони Махфий» форс тили алломаларидан Махфий Раштийнинг асаридир. Қандайдир бир беҳабар нодон мазкур асарни Зебуннисо бегим номи билан нашр этибдирки, бу катта хатодир».

Фулом Жилонийхон юқорида зикр қилинган фикр-мулоҳазаларга суянган ҳолда хулоса чиқараркан, шундай деб ёзади:

«Махфий номи билан нашр этилган мазкур девон

ҳақида сиз гумон қилганингиздек камина ҳам кўп далил ва исботлар асосида ўйлайманки, мазкур девон фақат Зебуннисо бегимники бўлмай, балки ўша замондаги бошқа икки-уч шоир ва шоираларнинг асарлари ҳам шу девонда тўпланган бўлиши керак.

Шундан сўнг Фулом Жилонийхон Абдулҳамид Махмурни қаноатлантириш ниятида Муҳаммад Аббоснинг «Машоҳир ун-нисво» асарида Зебуннисо бегимга дахлдор катта бир бобни далил сифатида таржима қилиб, унда Зебуннисо бегимнинг қисқача таржимаи ҳоли, унинг устозлари ҳамда ёзган асарлари рўйхатини кўрсатгач, унинг тахаллуси ҳақида сўз юритиб, шундай ёзади:

«...Кўн афсуслар бўлсинким, бу мавзу атрофида кўпгина янглиш тушунчалар ва потўғри фикрлар вужудга келиб, Зебуннисонинг шеърий асарлари қайси ва қаерда? деган ҳақли савол туғилмоқда. Махфий тахаллуси билан нашр қилинган бу девон уникими (Зебуннисо) ёки бошқа бир кишиникими? Унинг тахаллуси Махфий бўлганми ёки бўлмаганми? кабий баҳсларга сабаб бўлмоқда». Ҳар ҳолда, Махфий шундай тахаллуски, шубҳасиз табиатининг ўзи ҳам истаса-истамаса буни аёллар тахаллуси деб ҳукм қилади. Чунончи, Салима бегим номли хоним ҳам шундай тахаллусга эга эди. Аммо оғзаки гапларга эргашувчи муаллифлар мазкур тахаллусни нафақат Зебуннисо бегимга, балки Нуржаҳон бегимни ҳам шу тахаллус соҳибаси деб биладилар. Бундан ташқари, махфий тахаллуси фақат хотинларга тааллуқли бўлибгина қолмай, балки Зебуннисо бегимдан бир неча йиллар илгари ўтган ҳазрат Жомийнинг устозлари Махфий Тароштинни ҳали тарих унутгани йўқ. Илова тарзида шунини айтиш зарурки, Зебуннисо бегимнинг бир мулозими бор эди. У ҳам шоир, ҳам Махфий тахаллусга эга эди. Зебуннисо бегимга нисбат берилган бу девон ҳақиқатан ўшанинг девонидир. Махфий Рашти деб аталувчи иккинчи Махфий, бу форс ҳукмдори Имомқулихоннинг ҳамсуҳбатларидан эди.

Кўпинча ҳаётда камтар, содда табиатли шоирлар тахаллусни ўз исмларидан олардилар. Чунончи, Мир Носир Али — «Али», Нуржаҳон — «Нур» деб тахаллус қилардилар. Шунга ўхшаш Зебуннисо бегим ҳам ўз тахаллусини «Зеб» деб қўярди¹⁷. Мана Зебуннисо бегимнинг камтарона ва гўзал ғазалларидан бирида ишлатган тахаллуси:

¹⁷ «Кобул» журнали. 1934, 10-сон, 55-бет.

Духтари шоҳам ва лекин рӯ ба фақр овардаам,
Зебу зийнат бас ҳаминам номи ман Зебуннисост.

Юқоридаги маълумотларга амал қилсак, Зебуннисо бегимнинг таҳаллуси Махфий эди дейишга ҳеч қандай ўрин қолмайди. Мазкур хулосага илова қилиб айтиш мумкинки, Лоҳур ва Канпурда нашр қилинган «Девони Махфий» Зебуннисо бегимнинг ғазаллар тўплами эмас, Зебуннисо бегим ҳеч қачон Махфий таҳаллуси билан ғазал ёзмаган. Демак, «Девони Махфий»га киритилган ғазаллар Зебуннисо бегимники эмас, балки юқорида номлари зикр қилинган икки шоира (Нуржаҳон бегим, Салима бегимлар) ҳамда уч шоирнинг (Зебуннисо бегимнинг мулозими — Махфий, Жомийнинг устози — Махфий Тароштий ва Имомқули хоннинг кўкнори (кўкнор ичадиган) суҳбатдоши Махфий Раштий) асарларидир.

Тўхтасин Жалолов — «Тожикистон олимлари ҳам кўпдан бери шу ғалати машҳурнинг мафтун бўлиб келмоқдалар»,— деб ёзганди ўзининг «Ўзбек шоирлари» номли асарида. Дарҳақиқат, ҳурматли ёзувчи Жалол Икромий Зебуннисо бегимнинг таржиман ҳоли ва ижоди ҳақида гапириб, унинг таҳаллуси Махфий эди деб ёзади. Шунингдек, Зебуннисо бегимнинг табиатан инсонпарварлиги ҳақида гапириб келиб, шундай ёзади: «Зебуннисо аз духтари подшоҳ будани худ безор буд, аз зебу зийнати шоҳона дурий межуст ва фикру дониши худро айни зебу зийнат мешумурд:

М а з м у н и: Зебуннисо ўзининг подшоҳ қизи эканидан безор эди. Шоҳона зебу зийнатлардан узоқроқ туришни хоҳларди ва ўзининг фикр-мулоҳазалари, билимини айнан зебу зийнат ҳисобларди.

Тўғри, Зебуннисо бегим отаси шоҳ Аврангзоб Оламгирнинг акси ўлароқ, камтар, инсонпарвар, ҳамиятли, ўз ҳаётини илм-маърифат равнақига бахшида қилган фидоий инсон бўлган. Аммо унинг бирор ғазалида ўз насли-насабидан зорлангани ёки «безор» бўлгани ҳақида маълумот учрамайди. Аксинча, ўзининг бобурийлар сулоласининг вакиласи эканлигидан мамнун бўлган ва бундан ўринли фойдалана олган. Зотан, кўпгина тарихчиларнинг яқдиллик билан берган маълумотларига қараганда, Зебуннисо бегим ўз замонасининг шоиру фузалоларига ҳомийлик қилган ҳамда уларни моддий жиҳатдан таъминлаб турган.

1940 йилда Тожикистон Давлат нашриёти томонидан чоп этилган «Мажмуайи шеърҳо» асарида Ж. Сухайли Зебуннисо бегимга Махфий таҳаллусининг соҳибаси

деб қарайди ва Зебуннисонинг шеърлар тўплами сифатида нашр этилган мазкур китобчада Зебуннисо бегимнинг фақат бир ғазали ва икки рубойси киритилган. Китобчадаги ғазаллар эса Махфий тахаллусли шоир ва шоираларнинг асарларидир.

Сухайли ўзининг мазкур тўпламига Зебуннисо бегимнинг «Инжост» радифли машҳур ғазалини киритган. Аммо Сухайли танлаган мазкур ғазал Зебуннисо бегимники бўлмай, бошқа Махфий тахаллусли шоир ёки шоиранинг ғазалидир.

Чунончи, Зебуннисо бегимнинг оламга машҳур ва маъруф бўлган «Инжост» радифли ғазали қўйидаги мисралар билан бошланади:

Биёкп зулфи кажу чашми сурмасо инжост,
Нигоҳи гарму адаҳойи дилрабо инжост.

Сухайли китобига киритилган «Инжост» радифли ғазал эса мана бундай бошланади:

Даро бахонайи арбоби дилки жо инжост,
Тариқи мардуми бегона ошно инжост.

Шунингдек, Зебуннисо бегим ўзининг «Инжост» ғазалининг охирида тахаллус ўрнида ўз номини қўллайди:

Зақоти ҳусн агар медиҳи баройи худо,
Биёки Зебуннисо ҳамчу ман гадо инжост.

Сухайли китобига киритилган «Инжост» радифли ғазалда Махфий тахаллуси қўлланади:

Машав ба каъба равон аз пайи дуо Махфий,
Биё-биёки ижобатгоҳи дуо инжост.

Юқорида Сухайли тарафидан йўл қўйилган бепарволик адабий меросга юзаки қарашдан келиб чиққан хулосадир. Бундан ташқари Ж. Сухайлининг «Мажмуайи шеърҳо» тўпламида шундай ғазаллар борки, улар мазмун эътибори билан «биз Зебуннисо бегимники эмас»,— деб турибди.

Наштари дорам ниҳон дар синайи ҳар нолае,
Бас дили аҳли ситам афгор ҳоҳам карду рафт¹⁸.

(Ҳар бир ноламнинг кўксига яширин наштарим бор, у билан ситамгарлар дилини жароҳатлайману кетаман).

Ахир бу ғазаллар Зебуннисо бегимдек шоҳ қизининг тилидан айтилганига ким ишонади. Тарихчилар—

¹⁸ «Мажмуан шеърҳо». 1940, 50-бет.

нинг гувоҳлик беришларича, Зебуннисо бегим ўта художўй, камтар, мўмин-мулойим қиз бўлиб, илоҳиётга оид асар ёзган ва «Қуръони карим»ни етти марта ҳусни-хатда кўчириб ёзган экан¹⁹. «Машҳур хотинлар»²⁰ асари муаллифининг ёзишича, Зебуннисо бегим араб, форс адабиёти билан бир қаторда ислом илмларига ҳам ихлосманд бўлган. Ана шундай мухлисанинг қуйидаги мисраларни айтишга қандай тили боради:

Дин агар инасту имон ину аҳли қибла ин,
Риштайи тасбеҳро зуннор ҳоҳам карду рафт.

М а з м у н и. Агар дин шу, имон шу ва қибла аҳли шу бўлса тасбеҳ ипини бутга боғичбоғ қиламану кетаман. Бу ғазални Зебуннисо бегимга нисбат бериб бўладими? Дарвоқе, Ҳиндистондек улуғ мамлакат шоҳининг қизи, шоҳ маслаҳатчиси, илм ва маърифат аҳлининг ҳомийси, ақл-идрокда беназир бўлган Зебуннисо бегимни ким ранжитиши, ситам ўтказиши мумкин? Энди Зебуннисо бегимга нисбат берилган мана бу ғазални қаранг:

З андоза берун дар дил, андўҳу ғаме дорам,
Дар сина ба ҳар узве, пинҳон аламе дорам,
Бас хуни жигар ояд, аз гирия ба чашмонам,
Аз ҳар мижайи хоре жўе зи ғаме дорам.
То чанд тавонад дўхт, жарроҳ ниҳон захмам?
Ба ҳар сари мў аз ғам, захме, аламе дорам²¹.

М а з м у н и: Юрагимда меъёрдан ортиқ ғаму қайғум бор, кўксимда ҳар бир аъзойимнинг яширин алами бор. Пиғламоқдан жигарим қон бўлиб, кўзларимдан оқса, ҳар бир кипригим тикон бўлиб, ғамдан аригим бор. Жарроҳ яширин яраларимни қачонгача тикади? Сочимнинг ҳар бир толасида ғам захмидан алашим (оғриқ) бор.

Е к и:

«Зи жаври аҳли ситам, дўстон чи чора кунам?
Ба ғайри он ки гиребони сабр пора кунам.
Замона бар сари озори мост, эй Махфий,
Биёки хонайи дилро зи санги хора кунам»²².

М а з м у н и: Дўстлар, ситамгарлар жабрига не чора қилай? Сабр тўнининг ёқасини чок этишдан бошқа чора қолмади. Эй Махфий, замона бошимизга кулфат ёғдир-

¹⁹ Тухфайи Тоибий, 127-бет.

²⁰ «Машҳур хотинлар», 212-бет.

²¹ «Мажмуаи шеърҳо», 1940, 59-бет.

²² Уша асар, ўша бет.

моқда, кел кўнгул уйини қаттиқ тошдан ясай, — деб нола қилади.

Хуллас, юқорида келтирилган ғазалнинг Зебуннисо бегимга ҳеч қандай дахли йўқ. Мазкур ғазаллар ҳаётнинг оғир машаққатларидан эзилган, жабрдийда шоира ёки шоирларнинг асарларидир. Демак, Зебуннисо бегимга Махфий тахаллусини зўрма-зўраки боғлаш мумкин эмас. Зебуннисо бегим билан Махфий бир-биридан фарқли ўлароқ бошқа-бошқа шахслардир.

•

ЗЕБУННИСО ҒАЗАЛЛАРИДАН БАЪЗИ НАМУНАЛАР

Пир шуд Зебуннисо

Дур бод аз тан саре к-оройиши доре
нашуд,
Бишканад дасте, ки хам бар гардани
ёре нашуд.
Дар қиёмат сар чи сон берун кунад аз
жайби хок?
Синайи он кас, ки доғи лоларухсоре
нашуд.
Дар назар шоҳид надори дийда аз
олам бипўш,
Кўр беҳ чашме, ки лаззатгири дидоре
нашуд.
Сад баҳор охир шуду ҳар гул ба фарқе
жо гирифт,
Ғунчайи доғи дили мо зеби дасторе
нашуд.
Хайф бар аммомайи зоҳид ба чандин
печутоб,
Риштайи тасбеҳ гашту тори зунноре
нашуд.
Ҳар матойеро харидорест дар бозори
ҳусн,
Пир шуд Зебуннисо ўро харидоре
нашуд.

Қуйида ушбу ғазалнинг ўзбекча матнини Д. Муҳаммадқулов таржимасида берамиз:

Зебуннисо қариди

Тандин ажралсин у бош гар лойиқи
дор ўлмаса,

Хати ту дидаму гуфтам, ки; «муддао
инжост».
Закоти ҳусн агар медиҳи баройи
худо,
Биёки Зебуннисо ҳамчу ман гадо
инжост.

Қуйида шу ғазалнинг ўзбекча матнини Муйнзода таржимасида берамиз:

Бу ердадур

Зулфи ҳалқа-ҳалқа-у кўзи қаро бу
ердадур,
Боқиши шафқатли-ю, нозик адо бу
ердадур,
Киприги ханжар, карашма тиғу кўз ташлаш
яшин,
Гар шаҳид бўлмоқчи эрсанг, Қарбало бу ердадур.
Берса ҳам жаннатни алданма, кишилар
сўзига,
Бир қадам майхонадан жилмаки жой
бу ердадур.
Қаъбага бормоқ на ҳожатдур, агар дил
овласанг,
Беҳуда йўллар кезар бу халқу, жой
бу ердадур.
Ҳуснига бошдин-оёқ боққанда ҳар бир
нуқтадин,
Дилни тортиб ҳар карашма, дерки:
жой бу ердадур.
Изладим бир-бир жаҳонда ҳар неча
бўлса китоб,
Кўрдиму хаттингни дедим: муддао
бу ердадур.
Истасанг ҳуснинг закотини берарга мустаҳиқ,
Келки, бу Зебуннисо янглиғ гадо
бу ердадур.

Номи ман Зебуннисост

Гарчи ман Лайли асосам дил чу Мажнун
дар хавост,
Сар ба саҳро мезанам, лекин ҳаё занжири
пост.

Эркак шер кўксидан сут талаб қиламан,
Оёқ яланглардан зар талаб қиламан.

Булбул аз гул бугзарад

Булбул аз гул бугзарад, гар дар чаман бинад маро,
Бутпарастни кай кунад, гар бараҳман бинад маро,
Дар сухан пинҳон шудам, монанди бӯ дар барги гул,
Майли дидан ҳарки дорад, дар сухан бинад маро.

Т а р ж и м а с и:

Гул баҳридан воз кечур,
Булбул чаманда кўрса мени,
Бутпарастликни не қилур,
Гар бараҳман кўрса мени.
Гул ҳидидек япроғида,
Сўзда пинҳон бўлмишам,
Кимда кўрмак майли бўлса,
Сўзда ул кўрсин мени.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Зебуннисонинг ҳаёт йўли	5
Зебуннисонинг таҳаллуси Махфийми?	21
Зебуннисо ғазалларидан баъзи намуналар	33